

**Морозова О.С.,**  
кандидат економічних наук,  
доцент кафедри міжнародних економічних відносин  
та економічної теорії,  
*Міжнародний університет бізнесу і права*

**Морозов О.В.,**  
доктор сільськогосподарських наук, професор,  
професор кафедри науки про Землю,  
*Херсонський державний аграрний університет*

**Шапоринська Н.М.,**  
кандидат сільськогосподарських наук, доцент,  
завідувач кафедри гідротехнічного будівництва,  
водної інженерії та водних технологій,  
*Херсонський державний аграрний університет*

**Morozova Olena,**  
Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,  
Associate Professor of the Department  
of International Economic Relations and Economic Theory,  
*International University of Business and Law*

**Morozov Oleksiy,**  
Doctor of agricultural sciences, professor  
Professor of the Department of Earth Science  
*Kherson State Agrarian University*

**Shaporinskaya Natalya,**  
Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,  
Head of the Department of Hydraulic Engineering,  
Water Engineering and Water Technology  
*Kherson State Agrarian University*

## **ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АПК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

**Морозова О.С., Морозов О.В., Шапоринська Н.М. Економічний потенціал АПК розвитку сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів.** У статті обґрунтовано роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій на сучасному етапі євроінтеграційних процесів. Розвиток аграрного підприємництва відповідно до стандартів ЄС полягає у створенні умов для забезпечення комплексного розвитку сільських територій в інтересах суспільства, що передбачає раціональне формування конкурентоспроможного багатогалузевого і багатоукладного сільського господарства, диверсифікованої сільської економіки, сприятливого середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталу та розвитку партнерства держави та бізнесу. Наведене дасть можливість реформувати систему управління розвитком сільських територій, активізувати ініціативність та відповідальність територіальних громад сіл, селищ, розширити сферу прикладання праці, збільшити доходи сільського населення.

**Ключові слова:** аграрне підприємництво, сільські території, євроінтеграційні процеси, соціально-економічний розвиток, концепція розвитку.

**Морозова Е.С., Морозов А.В., Шапоринская Н.Н. Экономический потенциал АПК развития сельских территорий в условиях евроинтеграционных процессов.** В статье обоснована роль аграрного предпринимательства в развитии сельских территорий на современном этапе евроинтеграционных процессов. Развитие аграрного предпринимательства в соответствии со стандартами ЕС заключается в создании условий для обеспечения комплексного развития сельских территорий в интересах общества, предусматривает рациональное формирование конкурентоспособного многоотраслевого и многоукладного сельского хозяйства, диверсифицированной сельской экономики, благоприятной среды проживания на основе наращивания человеческого и социального капитала и развития партнерства государства и бизнеса. Приведенное позволяет реформировать систему управления развитием сельских территорий, активизировать инициативность

и ответственность территориальных общин сел, поселков, расширить сферу приложения труда, увеличить доходы сельского населения.

**Ключевые слова:** аграрное предпринимательство, сельские территории, евроинтеграционные процессы, социально-экономическое развитие, концепция развития.

**Morozova Olena, Morozov Olexsiy, Shaporinskaya Natalya. Economic potential of agricultural development of rural areas in conditions of European integration processes.** The article substantiates the role of agrarian entrepreneurship in the development of rural areas at the present stage of the euro integration processes. In the context of the deployment of European integration processes and the actualization of the tasks of innovation in structural changes in the economy, rural territories become important strategic power of the state, acting as an indicator of strategic socio-economic transformations. Today, the study of the theoretical and applied aspects of rural development is concentrated mainly on solving problems of their socio-economic nature. The development of agrarian entrepreneurship in line with EU standards is to create conditions for the integrated development of rural areas in the interests of society, which envisages the rational formation of competitive multidisciplinary and multifaceted agriculture, a diversified rural economy, a favorable environment for living on the basis of human and social capital and development of state partnership and business. The development of entrepreneurship contributes to the economy and rational use of all resources. Activity of an entrepreneur is inextricably linked with economic risk. It is this circumstance that is a powerful incentive for saving resources, requiring from the entrepreneur a detailed analysis of the profitability of projects, responsible attitude to investment, rational spending resources, hiring labor. Today, the problem of the development of rural areas in Ukraine, and thus the main type of activity, agricultural production, which employs more than a third of the population of Ukraine, is extremely important. Not least is the problem of degradation of rural areas, undermining the basis for further development not only of the agricultural sector, but also endangering food security of the state. The above will provide the opportunity to reform the system of development of rural areas, to intensify the initiative and responsibility of territorial communities of villages and settlements, to expand the scope of application of labor, to increase the incomes of rural population.

**Key words:** agrarian entrepreneurship, rural territories, eurointegration processes, socio-economic development, concept of rozvitku.

**Постановка проблеми.** В умовах розгортання євроінтеграційних процесів та актуалізації завдань інновативності структурних змін в економіці сільські території набувають значення стратегічного потенціалу держави, виконуючи роль індикатора стратегічних соціально-економічних перетворень.

Сучасні дослідження теоретико-прикладних аспектів розвитку сільських територій концентруються переважно на вирішенні проблем їхнього соціально-економічного характеру.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми розвитку аграрного виробництва в умовах євроінтеграційних процесів та його ролі в розвитку сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів приділено у наукових працях В. Борщевського, С. Балюка, В. Медведєва, М. Стегней, Ю. Малько та інших.

**Формулювання цілей статті.** Розвиток аграрного підприємництва сприяє економії і раціональному використанню всіх ресурсів. Діяльність підприємця нерозривно зв'язана з господарським ризиком. Саме ця обставина є потужним стимулом економії та раціонального використання ресурсів, вимагає від підприємця детального аналізу рентабельності проектів, відповідального ставлення до інвестицій, раціонального витрачання ресурсу, найму робочої сили.

**Виклад основного матеріалу** Аграрне підприємство є сукупністю політичних, соціальних, економічних та екологічних відносин між суспільством і його членами, що виникають у процесі володіння, користування та розпорядження землею на рівні суспільства, регіону, місцевої громади з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання аграрної продукції. Характерною ознакою аграрного підприємства є наявність капіталу (земельно-майнових комплексів) і мотивація – отримання прибутку.

В агросекторі України постійно створюються і функціонують суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм. У сільському господарстві України можна виділити чотири основні групи виробників сільськогосподарської продукції:

I. *Домашні господарства населення* (включають також фізичних осіб-підприємців) не є юридичними особами та вирощують сільськогосподарську продукцію як для власних потреб, так і на продаж. Такі господарства спеціалізуються на комерційному вирощуванні овочів та інших більш нішових культур, що важко виростити в промислових масштабах через необхідність ручної праці;

II. *Приватні підприємства* в сільському господарстві представлені фермерськими господарствами та приватними сільськогосподарськими підприємствами.

Фермерські господарства можуть створюватися винятково громадянами України, а їхня діяльність повинна базуватися на праці членів сім'ї фермера, хоча і допускається найм працівників. Земля може належати фермеру як на праві власності, так і орендуватися. Площі ферм також можуть різнитися від декількох гектарів до п'ятидесяти тисяч гектарів, що є фактично повноцінним підприємством середнього розміру. Понад 60% фермерських господарств мають площу від 100 до 2000 тис. гектарів.

Приватні сільськогосподарські підприємства – це юридичні особи, що діють на основі приватної власності та можуть засновуватися громадянами України, а також іноземцями, особами без громадянства та юридичними особами. До них застосовуються загальні правила Цивільного та Господарського кодексів щодо ведення господарської діяльності.

III. *Підприємства колективної власності*, різні форми кооперативів. Кооперативи в Україні можуть бути різних видів. Найпоширенішими з них є виробничі та обслуговуючі кооперативи.

Виробничий кооператив – утворюється винятково фізичними особами для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їхньої обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку.

Обслуговуючий кооператив – утворюється фізичними та/або юридичними особами для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їхньої господарської діяльності.

VI. *Господарські товариства* можуть бути як національними, так і іноземними або з іноземними інвестиціями.

В аграрному секторі господарські товариства є найпоширенішою формою господарювання після фермерських господарств. Вони наведені переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств. Загальні і спеціальні умови їх створення визначає законодавство України. Протягом останніх років частка суб'єктів господарювання у сільському господарстві становила близько 4% від загальної кількості суб'єктів, причому левову частку з них становлять саме підприємства (табл. 1).

В умовах децентралізації особливого значення набуває територіально-адміністративна функція підприємництва, що полягає в сприянні розвитку сільських територій, оскільки підприємництво є джерелом формування бюджетів місцевих сільських рад.

Підприємницька функція на мікрорівні реалізується в різних організаційних формах діяльності, до підприємницьких можна віднести такі сільськогосподарські підприємства, які:

1) збільшують свою частку на певному ринку;

2) запроваджують нові технології вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби і птиці, нові породи і сорти, нову техніку, нові форми залучення фінансових ресурсів, нові форми організації підприємства, виробництва, праці та управління, нову внутрішньогосподарську структуру;

3) поєднують виробництво сільськогосподарської продукції з іншими видами діяльності, в тому числі переробкою сировини, торгівлею, обслуговуванням, створюючи в результаті нові продукти, послуги, відкриваючи нові ринки;

4) співпрацюють на взаємовигідних умовах із селянськими (фермерськими) господарствами та особистими підсобними господарствами населення;

5) вступають у різні форми об'єднання підприємств із метою запровадження інновацій на основі концентрації капіталу та розподілу ризику;

6) поглиблюють спеціалізацію виробництва;

7) формують внутрішньоорганізаційне підприємницьке середовище, яке дозволяє реалізовувати підприємницькі функції на різних рівнях організації;

8) забезпечують можливість реалізації інтересу підприємця;

9) засновані на підприємницьких здатностях керівника організації;

10) мета діяльності комерційних підприємств – одержання прибутку;

11) підприємницькими можуть бути підприємства різних розмірів: малі, середні, великі, нові чи наявні.

Економічна діяльність у галузі аграрного виробництва нині представлена досить широким переліком суб'єктів господарювання різних форм власності (табл. 2).

Дані таблиці 2 показують, що у 2017 р. в Україні нараховувалося 45,558 тис. діючих сільськогосподарських підприємств (зареєстрованих юридичних осіб та їхніх відокремлених підрозділів, для яких основним видом діяльності було вирощування однорічних, дворічних і багаторічних культур, відтворення рослин, тваринництво, змішане сільське господарство та допоміжна діяльність у сільському господарстві).

Найбільшу питому вагу у структурі сільськогосподарських підприємств займають фермерські господарства –

Таблиця 1

**Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності в Україні**

Вид економічної діяльності	Усього одиниць	Відсоток	у тому числі			
			підприємства		фізичні особи-підприємці	
2017 рік						
Усього по Україні	1805144	100%	338341	100%	1466803	100%
Сільське, лісове та рибне господарство	76593	4,2%	50115	14,8%	26478	1,8%
2016 рік						
Усього по Україні	1865631	100%	306470	100%	1559161	100%
Сільське, лісове та рибне господарство	74620	4,00%	44998	14,68%	29622	1,9%
2015 рік						
Усього по Україні	1932161	100%	343561	100%	1630878	100%
Сільське, лісове та рибне господарство	79284	4,02%	46744	13,61%	32540	2,00%

Таблиця 2

**Кількість діючих сільськогосподарських підприємств у розрізі організаційно-правових форм суб'єктів економіки**

Сільськогосподарські підприємства	2015		2016		2017	
Господарські товариства	7721	17%	8700	18,2%	6967	15,3%
Приватні підприємства	3627	8%	3752	7,9%	3125	7,1%
Кооперативи	596	1,3%	738	1,5%	448	1%
Фермерські господарства	32203	71,2%	33682	70,6%	34137	74,9%
Державні підприємства	241	0,5%	222	0,5%	199	0,4%
Підприємства інших форм господарювання	891	2%	603	1,3%	592	1,3%
Усього	45379	100%	47697	100%	45558	100%

74,9%. Господарські товариства, які займаються сільськогосподарською діяльністю, а також приватні підприємства становили у 2017 році відповідно 15,3% та 7,1%.

Найменшу питому вагу в структурі видів основних суб'єктів господарювання займають державні підприємства (0,4%) та виробничі кооперативи (1,0%). Це явище можна пояснити наслідками структурної перебудови економіки України, яка розпочалася у 1990-х роках, переорієнтацією державної політики на розвиток фермерських та приватних господарств.

Регіональна структура виробництва сільськогосподарських культур за категоріями господарств наведена на прикладі Херсонської області, яка є типовою для зони Степу України (табл. 3).

Зазначимо, що аграрне підприємство відіграє вирішальну роль у розвитку сільських територій та є важливою складовою частиною політики ЄС уже протягом багатьох десятиліть від дати його заснування.

Уряд схвалив Концепцію розвитку сільських територій. Відповідне розпорядження Кабінету Міністрів прийнято 23 вересня 2015 року [2].

Метою розроблення Концепції стало затвердження консолідованих пріоритетних напрямів реалізації державної політики до 2025 року у сфері розвитку сільських територій. Концепцією визначено шляхи створення умов, необхідних для розвитку сільських територій, через формування диверсифікованої сільської економіки, якісного середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталів та розвитку партнерства держави, бізнесу, громад.

Впровадження Концепції сприятиме підвищенню конкурентоздатності сільського господарства і розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів та залученню інвестицій у галузь.

Під час реалізації Концепції розвитку сільських територій важливо врахувати досвід провідних країн ЄС.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно є кілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій:

Таблиця 3

## Виробництво сільськогосподарських культур за категоріями господарств у Херсонській області у 2018 році

Сільськогосподарські культури	Зібрана площа		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність, з 1 га зібраної площі	
	га	у % до 2017р.	ц	у % до 2017р.	ц	у % до 2017р.
Господарства усіх категорій						
Культури зернові та зернобобові <sup>1</sup>	710179,9	96,1	22676984,4	89,1	31,9	92,5
у т.ч. пшениця	471587,2	100,3	14869597,3	90,0	31,5	89,7
ячмінь	156803,1	84,3	3937128,4	80,6	25,1	95,4
кукурудза на зерно	41278,8	91,6	2929683,3	98,3	71,0	107,3
Соняшник <sup>1</sup>	341700,0	95,8	5528360,1	110,7	16,2	115,7
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	63308,3	124,1	1488826,1	115,7	23,5	93,3
Соя	111283,6	95,1	3620096,5	104,0	32,5	109,4
Картопля	24961,3	101,6	2963915,1	109,4	118,7	107,5
Культури овочеві відкритого ґрунту	40820,4	99,9	12255899,9	104,1	300,2	104,1
Культури плодові та ягідні	9097,32	98,2	735223,4	111,1	87,83	111,6
Підприємства						
Культури зернові та зернобобові <sup>1</sup>	428182,4	102,3	14346886,4	94,1	33,5	92,0
у т.ч. пшениця	295947,3	101,7	9515577,1	90,8	32,2	89,4
ячмінь	78627,6	96,6	2060207,4	95,1	26,2	98,5
кукурудза на зерно	24626,8	108,2	2071572,4	113,1	84,1	104,6
Соняшник <sup>1</sup>	224352,3	92,7	3826818,1	101,0	17,1	108,9
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	59005,7	128,1	1402344,1	120,6	23,8	94,1
Соя	108583,7	94,8	3533699,5	103,7	32,5	109,1
Картопля	1010,3	94,3	228711,1	85,4	226,4	90,6
Культури овочеві відкритого ґрунту	9381,3	118,2	5587422,4	111,9	595,6	94,7
Культури плодові та ягідні	3509,32	95,4	311587,4	99,8	105,53	100,9
Господарства населення						
Культури зернові та зернобобові <sup>1</sup>	281997,5	88,1	8330098,0	81,6	29,5	92,5
у т.ч. пшениця	175639,9	97,9	5354020,2	88,5	30,5	90,5
ячмінь	78175,5	74,8	1876921,0	69,1	24,0	92,3
кукурудза на зерно	16652,0	74,7	858110,9	74,6	51,5	99,8
Соняшник <sup>1</sup>	117347,7	102,3	1701542,0	141,2	14,5	138,1
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	4302,6	86,6	86482,0	70,2	20,1	81,0
Соя	2699,9	107,5	86397,0	118,6	32,0	110,3
Картопля	23951,0	102,0	2735204,0	112,0	114,2	109,8
Культури овочеві відкритого ґрунту	31439,1	95,5	6668477,5	98,3	212,1	102,9
Культури плодові та ягідні	5588,02	100,0	423636,0	121,1	78,13	121,1

<sup>1</sup> У масі після доробки; <sup>2</sup> загальна площа насаджень; <sup>3</sup> із площі насаджень у плодоносному віці.



1) концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу;

2) концепція, яка пов'язує сільський розвиток винятково зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторів економіки (концепція зближення, перерозподільча модель);

3) концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із розвитком сільських районів загалом шляхом використання всіх ресурсів, які перебувають на їхній території (людських, фізичних, природних, ландшафтних тощо), та інтеграції між усіма компонентами й галузями на місцевому рівні [2].

У контексті цих проблем, актуальних для розвитку вітчизняних сільських поселень, слід зауважити, що у країнах ЄС серед першочергових соціально-економічних пріоритетів держава визначає саме підтримку сільських територій і поселень шляхом створення ферм сімейного типу і захисту інтересів національних товаровиробників. Європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення.

З 1988 року активно діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). Для фінансування програм розвитку сільських територій створено такі потужні інституції, як: Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) тощо.

Європейський досвід регулювання розвитку сільського господарства засвідчує високу якість регуляторної політики, яка проявляється не лише у пільговому оподаткуванні господарюючих суб'єктів, але й у розвиненій та диверсифікованій системі дотування, субсидування та відшкодування витрат на страхування сільськогосподарської діяльності. Зокрема, за програмами ARiMR (Агентства реструктуризації і модернізації сільського господарства) здійснюються виплати субсидій на сільськогосподарські угіддя (базова субсидія на кожен гектар становить 125 євро на рік; виплати структурних пенсій (їх сплачують у разі досягнення фермером 55 років і, наприклад, за наявності 20 га сільськогосподарських угідь дорівнюють 500 євро на місяць); субсидії низькотоварним господарствам (1250 євро на рік на кожне господарство) тощо [3, с. 145-146].

За даними Світового банку, згідно з напрямками реалізації Спільної аграрної політики країн ЄС, обсяги державної підтримки сільських територій та сільського господарства на період 2014-2020 рр. визначено у розмірі 386,9 млрд. євро, з яких на стимулювання соціально-економічного розвитку сільських регіонів припадає 23,2%; при цьому 0,6% цих коштів призначено на підтримку найбільш вразливого населення. Важливо підкреслити, що понад 70% коштів аграрного бюджету спрямо-

ується на потреби фермерських господарств (зокрема, на страхування доходів, субсидії, компенсації у випадку втрати врожаю з об'єктивних причин). Значні кошти виділено на проведення ґрунтовних наукових досліджень з проблем сталого розвитку поселень і сільського господарства [1, с. 72-75]. Для України такий досвід корисний тим, що підтверджує безпосередній зв'язок між державною підтримкою сільських територій і сільського господарства та рівнем життя сільського населення, а отже, за суттю визначає пріоритетність завдань державного стимулювання соціально-економічного розвитку цих територій на найближчу перспективу.

Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також і з міркувань продовольчої безпеки та мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і закордон.

#### **Висновки.**

1. Аграрні перетворення, які відбулися в Україні за останні роки, дали змогу збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції. Проте це не сприяло соціально-економічному розвитку сільських територій та підвищенню рівня життя сільського населення, тому є потреба в комплексному підході до розв'язання проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку.

2. Урядом схвалена Концепція розвитку сільських територій. Відповідне розпорядження Кабінету Міністрів прийнято 23 вересня 2015 року. Концепція окреслює головні пріоритети розвитку сільських територій та механізми підготовки аграрного та сільського сектору держави до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС.

3. Впровадження Концепції сприятиме підвищенню конкурентоздатності сільського господарства і розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів та залученню інвестицій у галузь.

4. Розвиток аграрного підприємництва забезпечить розвиток сільських територій, економії і раціональному використанню всіх ресурсів. Розвиток аграрного підприємництва відповідно до стандартів ЄС полягає у створенні умов для забезпечення комплексного розвитку сільських територій в інтересах суспільства, що передбачає раціональне формування конкурентоспроможного багатогалузевого і багатокладного сільського господарства, диверсифікованої сільської економіки, сприятливого середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталу та розвитку партнерства держави та бізнесу.

Подальша перспектива дасть можливість реформувати систему управління розвитком сільських територій, активізувати ініціативність та відповідальність територіальних громад сіл, селищ, розширити сферу прикладання праці, збільшити доходи сільського населення і доступність базових послуг, нормалізувати демографічну ситуацію на переважній частині сільських територій.

#### **Список використаних джерел:**

1. Заяць ТА., Красівська Г.О. Економічна основа сільських поселень України та перспективи її зміцнення Економіка України. 2016. № 9. С. 70-81.
2. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій / Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція розвитку сільських територій» від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p> (дата звернення: 24.04.2019).
3. Чеботарьов В.А. Досвід структурних перетворень в агропромисловому виробництві постсоціалістичних країн у контексті їх вступу до Європейського Союзу Економіка АПК. 2007. № 2. С. 142-148.